

Megszólítás, köszönés és névhasználat a finn és magyar nyelvkönyvekben

MATICSÁK Sándor

A nyelvkönyvek használhatóságának, színvonalának megítélése szubjektív dolog. A nyelvtanulók egy része a kommunikatív szempontokat helyezi előtérbe (legyenek érdekes párbeszéddek, a mindennapi beszédhelyzetekben könnyen felhasználható kifejezések), egy másik réteg ugyanakkor ragaszkodik az alapos nyelvtani magyarázatokhoz, a sok grammatikai gyakorlathoz stb. Az elmúlt bő három évtized nyelvkönyveiről – fő tendenciákat tekintve – elmondható, hogy a 60-as–70-es években írott könyvek elsősorban grammatikaközéppontúak, míg az utóbbi évtized oktatóanyagai inkább a kommunikatív szempontokat helyezik előtérbe. Ezzel összefügg az országismeret tanításának szerepe is, a korábbi nyelvkönyvek sok országismereti információt közöltek, míg a legutóbbi évek opuszai igen kevés ezirányú információt adnak (vö. Holger Fischer e kötetben megjelenő cikkének megállapításait). Hangsúlyozom persze, hogy ezek nem minden könyvre érvényes „alapigazságok”, hanem inkább csak tendenciák, „könyvdivat-jelenségek”.

Cikkemben a megszólítások, köszönések, ill. a névhasználat kérdését vizsgálom. Természetesen ezek nem olyan fontos mozzanatai egy könyv megszerkesztésének, mint például a grammatika felépítése vagy a szókincs megválogatása, de ugyanakkor egyrészt kitérítik a magyarul tanulók országismereti-viselkedési képét, másrészt pedig hű tükröi lehetnek egy-egy adott korszak nyelvkönyvírás technikájának is. Munkám a magyarok számára készült finn, illetőleg finneknek írott magyar nyelvkönyvek vizsgálatára terjed ki. Természetesen ezeken kívül egyéb könyveket is fel lehetett volna dolgozni, de nem minden valaha megjelent könyvre kiterjedő statisztika megjelentetése volt a célom, hanem bizonyos általános ten-

denciák felvázolása, elsősorban e két ország nyelvtanulóinak írott művek körében.

A vizsgált könyvek jegyzéke a következő¹:

a) Finneknek írott magyar nyelvkönyvek:

- (1) Lavotha Ödön–Viljo Tervonen: Unkarin oppikirja. Helsinki, 1961.
- (2) Nyirkos István: Nykyunkarin oppikirja. Helsinki, 1972.
- (3) Sente Imre: Unkarin alkeet. Jyväskylä, 1975.
- (4) Márk Tamás: Tessék magyarul! Helsinki, 1978.
- (5) Csúcs Sándor: Unkarin alkeet. Turku, 1982.
- (6) Keresztes László: Jó napot. Helsinki, 1983.
- (7) Gerevich Éva–Csepregi Márta: Unkaria suomalaisille. Helsinki, 1989.

b) Magyaroknak írott finn nyelvkönyvek:

- (8) Papp István: Finn nyelvkönyv. Budapest, 1957.
- (9) Outi Karanko–Keresztes László–Irmeli Kniivilä: Finn nyelvkönyv. Budapest, 1985.

Megjegyzendő, hogy a magyar nyelvkönyvek szerzői minden esetben magyarok (egy finn társszerzővel), ugyanakkor az egyik finn nyelvkönyv egészében, a másik pedig részben magyar szerző munkája. (Ez a jelenség a nyelv pragmatikai vizsgálatánál figyelemre méltó lehet.)

1. Köszönésformák

A finneknek szóló hét magyar nyelvkönyv e tekintetben nem kényeztette el a tanulókat. Összeségében elmondható, hogy a régebbi tankönyvekben csak a legáltalánosabbak köszönésformák fordulnak elő, s azok is csak elvétve. A köszönések – s ezáltal a kommunikatív szempont – előtérbe kerülése az idők folyamán egyre nyilvánvalóbbá válik: Márk hét, Keresztes nyolc, Gerevich–Csepregi kilenc formulát mutat be. Keresztes könyve rádiós nyelvtanfolyam szövegeként volt, így érthető, hogy a dialógusok nagy szerepet kaptak. A szövegekben több korosztály megnyilatkozik, s a szerző figyelmet fordít a különböző köszönésfajták megkülönböztetésére is. Kissé más a helyzet a Gerevich–Csepregi-könyvvel: itt ugyan „sokat köszönnek”, ám a dialógusok nem életszerűek, nem valós élethelyzetet

¹ A vizsgálatba bevont könyvek kezdő szintűek, amelyik könyvnek második része is megjelent, azt nem vettem figyelembe.

tükröznek. A könyvek egy része külön figyelmet szentel a köszönési formák bemutatásának (Keresztes 4. oldal, Gerevich–Csepregi: 12. oldal, Márk 189. [!] oldal), ill. a különböző funkciók elkülönítésével is találkozhatunk (Nyirkos 71. oldal). A régebbi típusú (ún. non-kommunikatív) tankönyvek e kérdéssel nem foglalkoznak. A könyvek vizsgálata során néhány furcsaságra is fény derült: pl. Lavotha–Tervonen nem használja a *Jó napot (kívánok)!* köszönést; csak két könyv (Keresztes, Gerevich–Csepregi) említ meg minden napszaknak megfelelő köszönést; a *(Kezét) csókolom!* forma ugyancsak ritkán fordul elő. A tegező formák közül Márk és Gerevich–Csepregi mindhárom *(Szervusz!, Szevasz!, Szia!)* lehetőséggel él, Keresztes kettővel, a többiek viszont csak a *Szervuszt!* használják. A búcsúzási formulák közül csupán Lavotha–Tervonen él az *Isten veled!* köszönéssel, Sente viszont egyet sem használ. A beszélt nyelvi *Viszlát!* forma sehol nem fordul elő.

A magyarok számára íródott két finn nyelvkönyv megjelenése között majdnem harminc év telt el (Papp István könyve ráadásul az ötvenes éveknél régebbi nyelvallapotot tükröz). Ez a különbség világosan látszik a könyvek felépítésében is: a Karanko–Keresztes–Kniivilä könyv dialógusokat is tartalmaz, míg Papp könyve a régebbi típusú leíró szövegeket helyezi előtérbe. Ennek fényében nem meglepő, hogy a később született könyv az első lecke előtt (27–33. oldal) bemutatja a köszönésfajtákat, ill. udvariassági kifejezéseket. Később viszont a magázó formák közül csak a *Hyvää päivää/Päivää* 'Jó napot (kívánok)!' formulát használják általánosan. A tegező alakok közül a *Hei!* a leggyakoribb, de sokszor előke­rül a *Terve!* és a *Moi!* is. Alig bukkan fel viszont a *Näkemiin!* 'Viszontlátásra!' köszönés.

Papp István könyve a 9. leckében (122. oldal) mutatja be – említés szintjén – a napszakoknak megfelelő köszönéseket. Ezek közül rendszeresen ő is csak a *Hyvää päivää!/Päivää!* formát alkalmazza. A tegező formák közül csak a *Terve!* fordul elő néhányszor (a két könyv jól tükrözi az elmúlt évtizedek tendenciáját, a tegezés általánosabbá válását). A búcsúzási formulák közül a dialógusokban csak a *Hyvästi!* bukkan fel.

2. A tegezés és magázás kérdése

A magyar nyelvhasználat e lényeges kérdése jól tükröződik a finneknek írott nyelvkönyvekben. A Lavotha–Tervonen könyv (1961)

kivételével minden tankönyv bemutatja a magázó formákat, az esetek többségében a mű első harmadában. A *Maga* és az *Ön* különbsége általában csak az említés szintjén marad, ami a kezdő szintű nyelvkönyvek esetében érthető is. A *Tessék mondani! Tessék leülni!* formák minden könyvben előfordulnak.

Nyirkos könyvének főszereplői fiatalok. A tegezés és a magázás kérdése világosan elkülönül, a „magázandó” szereplők köre változatos (pincér, kalauz, pénztárosnő, igazgató, orvos, gyógyszerész, fodrásznő, tanár, tanárnő, tisztviselő, sőt miniszter is). Egy leckében bemutatja a gyerek–felnőtt viszonyt is, az egyoldalú magázással.

Szente nagy hangsúlyt helyez a tegezés és a magázás kérdésére. Már a 3. leckében (12. oldal) bemutatja a magázást, s e forma használata végigvonul a könyvön, majdnem minden leckében külön gyakorlat foglalkozik vele. Az alapséma nála is világos: a fiatalok tegeződnek, a felnőttek nem. A többiekkel ellentétben azonban itt a dialogizáló felek nem kapnak „foglalkozást” (egy orvost leszámítva), így a tanuló a sokat gyakorolt magázó forma funkciójáról nem szerez igazán világos képet.

Márk Tamás könyvében a magázás a 12. leckében (92. oldal) kerül elő, de a szerző alig használja ezt a formát, helyette – az 5. leckétől – a *Tessék mondani!* stb. megoldással él. A nagyszámú dialógus szereplői általában – az egymással természetesen tegeződő – fiatalok, akik gyakran kerülnek kapcsolatba „felnőttekkel” is (eladó, vevő, pincér, turista, rendőr, portás, kalauz, pénztáros), magázó formát használva.

Csúcs könyvének főszereplői vélhetően középkorú urak és hölgyek. A szerző a férfi–nő (magázás), nő–nő (magázás) és férfi–férfi (tegezés) viszonyokat vázolja. A főszereplők mindennapi életét bemutató dialógusokban (eladó, pincér, portás, hivatalnok) magázó formákkal találkozhatunk.

Keresztes Jó napot! könyve – rádiós sorozat szövegkönyve lévén – jellegeből adódóan dialógusokból építkezik. A magázás kérdése a 4. leckében (17. oldal) kerül elő. A rövid, 56 lapos könyvben a szerző jelzésszerűen bemutatja a különböző fő funkciókat: a főszereplő fiatalok egymással tegeződnek, a portással, eladóval, turistával, pincérral magázódnak. Felvillan az idősebb nő–fiatalabb nő–férfigyerek reláció is, a változatok szembeállításával világos képet adva a tegezés és magázás alapkérdéseiről.

A Gerevich–Csepregi könyvben nagyon kevés dialógus található. A szereplők életkora általában nem derül ki (pl. Kaisa és Péter magázódik, Géza és Zsófi tegeződik). A „főhős” nem és kor nélküli turista, aki kapcsolatba kerül a „sétálóval”, a bankhivatalnokkal, a pincérral és az eladóval – mindannyiszor magázó formában.

A finn nyelvben a tegezés általánosabb, mint a magyarban, s a használati szabályok sem annyira szigorúak. A Karanko–Keresztes–Kniivilä-féle könyvben világosan elválik a tegezés és a magázás kérdése. Az alaki elkülönülést a szerzők korán, a 3. olvasmányban (61. oldal) bemutatják, az igeragozás tanításakor. A könyv olvasmányai alapvetően dialógusokból (a tanulás későbbi fázisában leíró szövegekből is) állnak. A legtöbb dialógus szereplői fiatalok: fiú(k)–lány(ok), ill. lány–lány beszélgetőpartnerek, természetesen tegező formában. A magázó formák elsősorban a fiatalok–eladók, pincérek, kalauz stb. viszonyokban fordulnak elő, véleményem szerint kicsit talán mereven, hiszen Finnországban a „hivatal” embereit sem magázzák szigorú szabályok szerint. Néhány ízben idősebb nő–fiatalabb lány viszony is felbukkan, ez esetben a fiatalok magázzák az idősebbeket. Életkorok szempontjából a könyv viszonylag változatos: fiatal, középkorú, öreg egyaránt szerepel; a foglalkozásokat tekintve a hagyományos könyvszereplők jelennek meg (eladó, pincér, kalauz, postai dolgozó).

Papp István könyvében kevesebb a szereplő: a szerző azonos főszereplőkkel (fiatal fiúkkal) dolgozik. Egy-egy dialógusban bukkan fel a fiatal fiú–idős férfi, idős nő–orvos, férfi–eladó viszony, mindenütt magázó formákkal. A magázást Papp az 5. leckében (70. oldal) mutatja be.

3. Megszólítás

Az a diák, aki a finneknek írott magyar nyelvkönyvek valamelyikéből tanult meg magyarul, beszélgetőpartnerét a legjobb esetben is csak a nevéen tudja megszólítani. Ez természetesen nem (vagy nem elsősorban) a tankönyvírók hibája, hanem nyelvünk – ill. legújabbkori történelmünk – jellegzetessége: a magyarban nincsenek olyan általános megszólítások, mint az idegen nyelvekben (*Mister, Herr, Monsieur, Herra* stb.), s az *úr, uram* hosszú ideig száműzetésbe kényszerült. Az *elvtárs, szaktárs, kartárs* típusú megszólítások a finneknek készült nyelvkönyvekre egyáltalán nem jellemzőek. (Helyettük esetleg lehetett volna a *kolléga* kifejezést használni...) A

hét könyv közül négy tesz említést az *úr* „titulusról”, de csak kettő használja rendszeresen: Csúcs (*Salo úr, Tuominen úr, Kovács úr* stb.), és Szente (*Kovács úr, Boros úr*); Nyirkosnál két ízben fordul elő e forma (*Igazgató Úr, Juhász tanár úr*), Márknál pedig csak egyszer (*Hannisto úr*). Az *Uram!* megszólítás csak Nyirkosnál kerül elő. Az *Asszonyom!* formát Szente és Csúcs használja, a *kisasszony* Csúcsnál fordul elő. A *doktor* titulust Keresztes és Lavotha–Tervonen említi meg, a *doktor úr* csak Szenténél bukkan fel. Szente és Keresztes használja a *néni*, Lavotha–Tervonen a *néni, bácsi* formát, bár kissé furcsa, hogy náluk – a szövegből vélhetően középkorú – *dr. Kovács Ferenc orvos* a későbbiekben *Kovács bácsiként* szerepel...

Papp István finn nyelvkönyvében rendszeresen használja a *herra* 'uram (tkp. *úr*)' és *rouva* 'asszonyom (tkp. *asszony*)' megszólításokat, megnevezéseket (*herra Mäkinen, herra Moilanen, rouva Mäkinen, herra ja rouva Lahtinen*). Egy helyütt felbukkan a *neiti* 'kisasszony' megszólítás is. Lényegesen kevesebb megnevezés fordul elő a Karanko–Keresztes–Kniivilä-féle könyvben: *Martta-täti (täti 'néni')*, *rouva Makkonen, herra Pii Poo* (gyermekvers).

4. Vezetéknevek

A finneknek írott magyar nyelvkönyvek nem rónak nagy terhet a diákokra a vezetéknév elsajáttatása terén (1–5 név/könyv). A hét nyelvkönyvben összesen 11 magyar vezetéknév fordul elő, s ezek közül mindössze három szerepel legalább két könyvben. Egyáltalán nem meglepő, hogy a két leggyakoribb név a *Kovács* (hat szerzőnél) és a *Szabó* (négy szerzőnél). Csak három könyvben bukkanak fel a tradicionális formák (*Horváth, Kovács, Szabó, Nagy, Tóth*) mellett más nevek is (*Boros, Halász, Juhász, Mikola, Somogyi, Soós*). Pusztán egy névben (*Soós*) kerül elő a hagyományos írásmód problematikája.

A finn nyelvkönyvek ezzel szemben más képet mutatnak – mennyiségi és minőségi szempontból egyaránt. Papp István könyvében hat vezetéknév (*Kehkonen, Lahtinen, Makkonen, Mäkinen, Moilanen, Oksala*) fordul elő, a másik nyelvkönyvben pedig – annyi, mint a hét magyar nyelvkönyvben összesen – tizenegy. A másik fontos különbség pedig az, hogy a könyvekben felbukkanó nevek gyakorisági szempontból szélesebb skálát tükröznek, ugyanis a leggyakoribb (tipikusan „nyelvkönyves”) nevek közül a két magyarországi finn könyvben csak a *Lahtinen, Mäkinen, Pitkänen* fordul

elő, s ezek mellett olyan ritkább nevekkel is találkozhatunk, mint pl. *Ketola, Kujanpää, Makkonen, Vähämäki; Moilanen*.

A legtöbb könyv felhívja a figyelmet a magyar nevek eltérő sorrendjére. Sente (13. oldal), Keresztes (18.), Gerevich–Csepregi (85.) és Nyirkos (89.), ill. Papp (36.) és Karanko–Keresztes–Knii-vilä (49.) tárgyyszerűen leírja e jelenséget. Lavotha–Tervonen csak a szójegyzékben (6. lecke, 21. oldal) adja meg zárójelben a *sukunimi* 'vezetéknév' és *etunimi* 'keresztnev' információkat. Csúcs külön nem szól e jelenségről, de – mivel könyvének szereplői finnek és magyarok – többször egymás mellé állítja a különböző alakokat, így külön magyarázat nélkül is világossá válik az eltérés.

5. Keresztnevek

A hét magyar nyelvkönyv összesen 30 férfinevet említ. A legtöbb nevet a legújabb könyv (Gerevich–Csepregi) használja (24). Sok név bukkan fel Márk könyvében is (16). Nyirkos 9, Sente 7 nevet mutat be, míg a többiek csak néhányat. A Gerevich–Csepregi-könyvben előforduló sok név elsősorban a gyakorlatok anyagában bukkan fel (érdekes, hogy több dialógusban nem nevesítik meg a szereplőket, pl. „sétáló” marad). A könyvek nagy többsége állandó főszereplőkkel dolgozik, a mellékszereplők nem minden esetben kapnak nevet.

A nevek gyakorisági listáját három hagyományos keresztnev – *István* (6 könyvben), *János* és *Péter* (5–5 szerzőnél) – vezeti. Három nyelvkönyvben fordul elő *Ferenc, József, Károly, László, Zoltán*, két szerzőnél *András, Balázs, Gábor, Géza, György, Kálmán, Pál* és *Sándor*. Összességében elmondható, hogy a nevek a hagyományosabb ízlést követik, a legújabb idők névdivatja nem „tolakodott be” a könyvekbe (a több évtizeddel írott könyvekben ez értelemszerűen nem is jöhetett szóba).

Más azonban a helyzet, ha az egyes nevek megterheltségét vizsgáljuk. A könyvek nagy része állandó szereplőkkel dolgozik, (Lavotha–Tervonen: *István*, Nyirkos: *Tamás*, Sente: *Péter*, Keresztes: *Péter*, Márk: *Imre*), így a főhősök neve értelemszerűen sokszor bukkan fel. Érdeemes megnézni azonban azt is, hogy a gyakorlatokban milyen neveket használnak a szerzők. A statisztikák azt mutatják, hogy a legtöbbször a *Péter* név fordul elő. (Még egyértelműbb a kép egy másik nyelvkönyv esetében, ahol 47 ízben használják a szerzők a grammatikai magyarázatokban és a gyakorlatokban ezt a nevet, [Erdős–Kozma–Prileszky–Uhrman, Színes magyar nyelvkönyv.

Budapest, 1979]). Nem véletlen, hogy a *Péter* ilyen népszerű név a magyar nyelvkönyvírók körében. A név mássalhangzóit a finneknek semmilyen nehézséget nem okoznak, a két vokális alkalmas arra, hogy a rövid-hosszú magánhangzópárt és annak írásképét bemutassa.

Huszonnégy női név fordul elő a magyar nyelvkönyvekben, de ezek némileg más képet mutatnak, mint a férfinevek. A listát itt is a hagyományos nevek vezetik: *Katalin* (5 szerző), *Anna*, *Edit*, *Ilona*, *Mária* (3), *Etelka*, *Éva*, *Sára* és *Zsuzsa* (2). Megterheltségük azonban lényegesen kisebb, mint a férfinevéké (az összes előfordulást tekintve kb. a fele), s nem is válik ki igazán gyakori alak (mint pl. a férfineveknél a *Péter*). A szerzők lényegesen több becézett formát használnak, mint a férfinevek csoportjában. A legtöbb női név (17) a Gerevich–Csepregi könyvben található, ezt Márk követi 13-mal. A többi könyv egy-négy nevet említ csak. Összességében tehát elmondható, hogy a nyelvkönyvekben a férfinevek dominálnak, előfordulásukat és megterheltségüket tekintve egyaránt.

A két finn nyelvkönyv névhasználata hűen tükrözi a megírásuk között eltelt évtizedek „könyvírási divatjának” változásait. Papp István könyvében hat férfinév (*Juhani*, *Matti*, *Oiva*, *Paavo*, *Pekka*, *Väinö*) mellett három női név (*Aino*, *Kirsti*, *Maija*) fordul elő. A másik műben ezzel szemben lényegesen több név bukkan fel (10 férfi és ugyanannyi női név), bár ezek közül csak három (*Antti*, *Kaisa*, *Hilkka*) „forog” állandóan, főszereplők neveiként. Ugyanakkor néhány szereplő nem „nevesült”: *rouva n:o 2*, ill. *ystävä, toinen ystävä* stb. Érdekes, hogy Papp István könyve – a kor divatjának, ízlésének megfelelően – néhány név „fordítását” is megadja: *Matti* – *Matyi*, *Juhani* – *János*, *Paavo* – *Pál*.

Mint a bevezetőben is jeleztem, ezek a kérdések egy nyelvkönyv megítélésének, taníthatóságának nem meghatározó jegyei, de mégis fontosak lehetnek a mindennapi beszédhelyzetek, kommunikatív szituációk elsajátíttatásában. A nyelvtanulási technikák kiszélesedése, a „könyvdivat” megváltozása a korábbi grammatikalizáló tanítás helyett inkább a kommunikációt helyezi előtérbe (ami érthető is, hiszen ma lényegesen könnyebb külföldiekkel megismerkedni, mint néhány évtizede), s ezért ma már ezekre a kérdésekre is oda kell figyelni egy nyelvkönyv összeállításakor.